

COPYRIGHTS

© 2020 by the authors. Licensee National Studies Journal. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

Preparation of the Instructional Package for Citizenship Training in Social Communications for Elementary School Students

Razieh Cheraghi Kazeroni*

E-mail: raziehcheraghi1997@gmail.com

Mahbubeh Alborzi**

E-mail: malborzi@shirazu.ac.ir

Fariba Khoshbakht***

E-mail: Khoshbakht@shirazu.ac.ir

Received : 2022/11/23

Revised: 2023/06/10

Accepted: 2023/06/25

Doi: 10.22034/rjnsq.2023.371394.1460

** 20.1001.1.1735059.1402.24.94.3.9**

Abstract:

Citizenship education is derived from society's values and ideology and is a part of the national identity that causes a sense of belonging, especially in the early years of life. Education as an important institution in society should deal with the issue of citizenship education of students. Therefore, the aim of the current research was to develop an instructional package for citizenship education (identification of goals, components, methods of education) in social communications for elementary school students. The research was conducted with a qualitative approach to content analysis in the form of a themed network. The participants of the research were second-year elementary school teachers who were selected for a purposeful sampling method, purposive sampling using the method of key experts and using the theoretical saturation criterion (16 people). In-depth and semi-structured interviews were used to collect the required data. In answering the first question of the research, what are the goals of citizenship education in social communication, the findings of three overarching themes with the titles of head, heart and health skills and seven organizing components (self-awareness, communication skills, empathy, interpersonal skills, etc.) and 41 basic themes (individual identity, collective identity, commitment, etc.) were summarized. The results of the second question regarding the identification of the components of citizenship education in the field of social communication include three overarching themes including knowledge, skill and attitude and four organizing themes (cognitive, emotional, attitudinal-motivational and skillful), fifteen basic themes (encouragement, punishment, patriotism, godliness, etc.) was summarized. The results of the third question regarding the teaching methods of citizenship education included two inclusive themes, including active education and passive education, five organizing themes (interactive, problem-oriented, direct, indirect, individual) and 25 basic themes (game, speech, show, etc.). Finally, the findings of the current research confirmed the importance of paying attention to specific individual and social goals, paying attention to knowledge, skills and attitudes, and applying active and passive education methods in citizenship education.

Keywords: Instructional Package, Citizenship, Social Communications, Elementary School, Students.

* M.A. in Primary Education, School of Education and Psychology, Shiraz University, Shiraz, Iran.

** Associate Professor, Educational Psychology faculty, Director of the scientific pole of citizenship education, Shiraz University, Shiraz, Iran (Corresponding Author).

*** Associate Professor, Educational Psychology faculty, Member of the scientific pole of citizenship education, Shiraz University, Shiraz, Iran.

تدوین بسته آموزشی تربیت شهروندی در حوزه روابط اجتماعی ویژه دانش‌آموزان دوره ابتدایی^۱

نوع مقاله: پژوهشی

راضیه چراغی کازرونی*

E-mail: raziehcheraghi1997@gmail.com

**محبوبه البرزی

E-mail: malborzi@shirazu.ac.ir

**فریبا خوشبخت

E-mail: khoshbakht@shirazu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۹/۲ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۳/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۴/۴

چکیده

تربیت شهروندی که برگرفته از ارزش‌ها و ایدئولوژی جامعه باشد از ارکان مهم هویت ملی است که پرداختن به آن با توجه به نقشی که در شکل‌گیری احساس تعلق افراد دارد، حائز اهمیت است و این امر به‌ویژه در سال‌های اولیه زندگی افراد که مبنای شکل‌گیری شخصیت آن‌هاست، بیشتر قابل تأمل است. در این راستا، آموزش و پرورش به‌عنوان نظام اصلی تعلیم و تربیت در جامعه، نقش مهمی در تربیت دانش‌آموزان دارد و نیاز است که در برنامه درسی خود، به بررسی چگونگی تربیت شهروندی دانش‌آموزان بپردازد؛ از این رو، هدف پژوهش حاضر تدوین بسته آموزشی تربیت شهروندی (شناسایی اهداف، مؤلفه‌ها و روش‌های آموزش) در حوزه‌ی ارتباطات اجتماعی به دانش‌آموزان دوره ابتدایی بود. پژوهش با رویکرد کیفی از نوع تحلیل محتوا به شیوه شبکه مضامین انجام گرفت. مشارکت‌کنندگان پژوهش معلمان مقطع ابتدایی دوره دوم بودند که با استفاده از رویکرد هدفمند، به روش صاحب‌نظران کلیدی و استفاده از روش معیار اشباع نظری انتخاب شدند (۱۶ نفر). برای گردآوری داده‌های موردنیاز از روش مصاحبه عمیق و نیمه ساختاریافته استفاده گردید. در پاسخگویی به سؤال اول پژوهش مبنی بر چیهستی اهداف تربیت شهروندی در ارتباطات اجتماعی، یافته‌های حاصل از سه مضمون فراگیر با عناوین مهارت‌های حیطه‌ی سر، قلب و سلامت و هفت مؤلفه سازمان‌دهنده (خودآگاهی، مهارت ارتباطی، همدلی، مهارت‌های بین‌فردی و...) و ۴۱ مضمون پایه (هویت فردی، هویت جمعی، تعهد و...) خلاصه گردید. نتایج پرسش دوم درخصوص شناسایی مؤلفه‌های بسته تربیت شهروندی در حوزه ارتباطات اجتماعی سه مضمون فراگیر شامل دانش، مهارت و نگرش و چهار مضمون سازمان‌دهنده (شناختی، عاطفی، نگرشی - انگیزشی و مهارتی)، پانزده مضمون پایه (تشویق، تنبیه، وطن‌دوستی، خدانشناسی و...) خلاصه گردید. نتایج پرسش سوم درخصوص روش‌های آموزش تربیت شهروندی شامل دو مضمون فراگیر از جمله آموزش فعال و آموزش غیرفعال و پنج مضمون سازمان‌دهنده (تعاملی، مسئله‌محور، مستقیم، غیرمستقیم، انفرادی) و ۲۵ مضمون پایه (بازی، سخنرانی، نمایش و...) بود. درنهایت، یافته‌های پژوهش حاضر توجه به اهداف مشخص فردی و اجتماعی، توجه به دانش، مهارت و نگرش و به‌کارگیری و روش‌های آموزش فعال و غیرفعال را در تربیت شهروندی تأیید کرد.

کلیدواژه‌ها: بسته آموزشی، شهروندی، ارتباطات اجتماعی، دوره ابتدایی، دانش‌آموزان.

۱. مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد قطب علمی تربیت شهروندی با عنوان «تدوین بسته آموزشی تربیت شهروندی در ارتباطات اجتماعی ویژه دانش‌آموزان مقطع ابتدایی» در سال ۱۴۰۱ دانشگاه شیراز می‌باشد.
* کارشناس ارشد آموزش ابتدایی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.
** دانشیار روان‌شناسی تربیتی و عضو هیئت‌علمی دانشگاه شیراز و مدیر قطب علمی تربیت شهروندی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران (نویسنده مسئول).
*** دانشیار روان‌شناسی تربیتی و علمی دانشگاه شیراز و عضو قطب علمی تربیت شهروندی دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

مقدمه و طرح مسئله

در عصر حاضر، با توجه به سرعت پرشتاب تحولات اجتماعی، به ویژه با تأکید بر نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در زندگی افراد جوان که از سرمایه‌های انسانی مهم محسوب می‌شوند، توجه و پرداختن به مفاهیم و موضوعات که موجب استحکام و تقویت یک جامعه شود اهمیت دارد. بر این اساس، تقویت هویت ملی و همبستگی در پرتو ارزش‌ها، ایدئولوژی و جهان‌بینی و فلسفه حاکم بر جامعه از مهم‌ترین وظایف نهادهای آموزشی و تربیتی محسوب می‌شود. هویت ملی مفهومی چندبعدی است که با ویژگی‌هایی همچون زبان، مذهب، فرهنگ، شخصیت، اخلاق و رفتارهای شهروندی تبیین می‌گردد (سانت و همکاران، ۲۰۲۲: ۱) و با ایجاد خودپنداره مثبت، آگاهی، احساس تعلق، احساس ارزشمندی، مشارکت، تعهد و مسئولیت‌پذیری موجب صلح، آرامش، پیشرفت و بقای جامعه می‌شود (اندلیکاتو و مارتین، ۲۰۲۱: ۱۹۷). آنچه در خصوص هویت ملی قابل توجه است، تقویت و تربیت آن در نهادهای آموزشی از دوران اولیه کودکی است که می‌تواند با روش‌ها و عناوین مختلفی از جمله تربیت اخلاقی، تربیت اجتماعی، تربیت شهروندی، تربیت دینی و... انجام گیرد. در این راستا، توجه به تربیت شهروندی در عصر حاضر به عنوان عصر رسانه، اهمیت بسزایی دارد؛ چراکه غفلت از آن موجب پرداخت بهای سنگین هضم هویت ملی و شهروندی ملی در هویت جهانی و شهروندی جهانی می‌شود. ونگر معتقد است تربیت شهروندی در راستای تقویت هویت ملی از اهداف اساسی تعلیم و تربیت است (ونگر، ۱۹۹۸: ۱۱۵). سانت و همکاران معتقدند پرورش شهروند خوب با الهام از ایدئولوژی می‌تواند تقویت‌کننده هویت ملی باشد (سانت و همکاران، ۲۰۱۶: ۲۳۵). نظری (۱۳۸۸) نیز بر این باور است که «در بستر ایده همبستگی‌ساز شهروندی است که می‌توان به پی‌بندی هویت ملی پایدار در متن زندگی اجتماعی دست یافت». نظری (۱۳۹۴) معتقد است هویت افراد اجتماع با توجه به تابعیت و حقوق شهروندی آنان در شکل‌گیری هویت ملی نقش مهمی دارد و وقتی شهروندان بر اساس وظایف و حقوق خود به جامعه احساس تعلق داشته باشند، هویت ملی تحقق می‌یابد.

با توجه به آنچه در خصوص اهمیت جایگاه تربیت شهروندی در شکل‌گیری هویت ملی گفته شد، پرداختن به تربیت شهروندی در دانش‌آموزان یکی از مهم‌ترین وظایف آموزش و پرورش و نهاد خانواده است که هرگونه غفلت و بی‌توجهی به آن می‌تواند هم از نظر فردی و هم از نظر اجتماعی تبعات جبران‌ناپذیری داشته باشد؛ از این رو، تهیه و تدوین بسته‌های آموزشی تربیت شهروندی که بتواند در آموزش و پرورش استفاده شود،

جایگاه مهمی در نظام تعلیم و تربیت دارد. در این راستا، از آنجا که نظام‌های اجتماعی برای تداوم و اصلاح خود به حمایت و آموزش شهروندان نیاز دارند (اسین، ۲۰۲۱: ۳۲۹)، تربیت شهروندانی مؤثر و فعال که با نیازهای اجتماعی تناسب داشته باشند و پرورش کسانی که نیازهای جامعه را برآورده کنند بر عهده‌ی نظام‌های مختلف دولت از جمله نظام آموزش و پرورش قرار داده شده است (برزگر و شهریاری، ۱۳۹۹: ۱۰۵).

همه‌گیری کووید-۱۹ باعث شد تربیت شهروندی بیش‌ازپیش مورد توجه قرار گیرد، چراکه در این بحران، افراد آگاه شدند که هرگونه رفتار اجتماعی می‌تواند بر دیگران تأثیر مثبت و یا منفی داشته باشد؛ از این رو، با توجه به چالش‌های سیاسی و مسائلی که وجود دارد، تأکید بر تربیت شهروندان، آن هم شهروندانی که دارای تفکر، همکاری و آگاهی هستند و جامعه‌پذیرند، ضروری است و در این خصوص چنانچه گفته شد، مهم‌ترین نهاد آموزشی در تربیت شهروندی، آموزش و پرورش است. نظم اجتماعی بر مبنای نظام تربیتی و آموزشی جامعه نهادینه شده و شهروندان را به سوی فرهنگ توسعه و ترقی سوق می‌دهد و فرهنگ‌پذیر می‌کند. نتایج پژوهش هرشمن حاکی از آن بود که آموزش و پرورش باید در آموزش‌های خود به آموزش مسئولیت‌پذیری فراگیران اقدام کند (هرشمن، ۲۰۱۸: ۱۰۷). هر فرد زمانی که بتواند از حداقل‌های نقش‌آفرینی و نقش‌پذیری متناسب با جامعه خود برخوردار باشد و به حدی از خودبسندگی برسد، به‌عنوان شهروند مطلوب محسوب می‌شود (کمال‌پور، هاشمی و نجاتی حسینی، ۱۳۹۹: ۸۹). سو و همکاران در پژوهش خود در خصوص آموزش شهروندی، معتقدند شهروندی در فضای جهانی رو به تحول است و آموزش و پرورش باید به حد کافی چالش‌برانگیز باشد تا موجب ارتقای جوانان جهت دستیابی به عدالت اجتماعی شود (سو و همکاران، ۲۰۱۳: ۸۶).

جهت تدوین بسته آموزش تربیت شهروندی، شناسایی مفهوم شهروندی حائز اهمیت است. شهروندی به فرد، هویتی خارج از هویت خاندانی، تباری، قومی، شغلی، خونی و فردی می‌بخشد. شهروند براساس ارتباط خاصی که با جامعه‌ی سیاسی و اجتماعی خود دارد، مسئولیت‌ها و حقوقی خواهد داشت. شهروند عضو جامعه است؛ اما شهروندی به آن حالتی گفته می‌شود که ناشی از این وضعیت است. به‌طور کلی، مجموعه اختیارات ناشی از حالتی که بر عضویت فرد در جامعه دلالت دارد، حقوق شهروندی است (فتحی و سعادت‌مند، ۱۳۹۴: ۳۳). جهت برخورداری از شهروندی و حقوق شهروندی، تربیت شهروندی مطرح می‌گردد. تربیت شهروندی مجموعه‌ای از دیدگاه‌های ایدئولوژی، فلسفی، سیاسی و رویکردهای تعلیم و تربیت است که به

دانش آموزان فرصت اشتغال در تجارب معنادار یادگیری می‌دهد؛ به نحوی که موجب پرورش دانش، مهارت و نگرش آنان به عنوان شهروندانی متعهد به امور سیاسی و اجتماعی شود (نقی زاده و امیدی، ۱۳۹۶: ۴۲). تربیت شهروندی موجب پرورش افراد آگاه، متعهد و مسئول خواهد شد که این افراد می‌توانند نظام عادل و قانونمند را ایجاد کنند. در واقع، افراد به وسیله آموزش‌هایی که در زمینه‌ی تربیت شهروندی دریافت می‌کنند، به افرادی مستقل تبدیل می‌شوند که دارای مسئولیت‌های اخلاقی و اجتماعی رشد یافته‌ای هستند و عضو سودمندی برای جامعه خواهند بود؛ بنابراین، آموزش تربیت شهروندی در مدارس ضروری است (کندی، ۲۰۱۶: ۳۱۲) و این امر تنها زمانی امکان‌پذیر می‌شود که در نظام آموزشی و برنامه‌ی درسی، به مقوله شهروندی توجه شود. مدرسه به عنوان نمونه‌ی آشکاری از یک جامعه‌ی مدنی، باید محیطی برای رشد تمام ابعاد عاطفی و رفتاری در تربیت شهروندی دانش آموزان باشد (ذهبیون، یوسفی و یارمحمدیان، ۱۳۹۵: ۱۳۶).

در بین شایستگی‌های شهروندی که در حوزه‌های مختلف محیط زیست، پسماند، ترافیک، حمل و نقل، فضای مجازی، فرهنگ شهری و روابط اجتماعی مطرح است، یکی از مهم‌ترین موردی که اساس بسیاری از حوزه‌های مرتبط به شهروندی است مهارت‌های ارتباطی در اجتماع است. از آنجاکه اجتماعی شدن اولیه در دوران کودکی رخ می‌دهد و عامل اصلی در خانواده و در سال‌های اولیه مدرسه است، شناسایی روش‌ها و الگوهای تربیتی مهم است (فرونز، ۲۰۱۶: ۶۶). مدرسه و ساختار آن از مهم‌ترین نهادهایی است که با دانش آموز و پرورش استعداد‌های گوناگون ارتباط مستقیم دارد. زمانی دانش‌آموزانی خلاق، توانمند و دارای اندیشه نو برای رویارویی خردمندانه با زندگی و حل مشکلات بشر وارد اجتماع خواهند شد که معلم و ساختار آموزشی با نگرشی خلاق، نوین و مجهز، گام به صحنه آموزش گذارد (عباسیان و رضایوسی، ۱۳۹۶: ۳۵). مجموعه تعاملات و ارزش‌ها، باورها و دانش‌هایی که افراد در هنگام برقراری ارتباط، گفت‌وگو و مذاکره با یکدیگر به کار می‌برند، ارتباطات اجتماعی تعریف می‌شود. عامل اجتماعی و برقراری ارتباط، خود مستلزم تعریف فعالیت‌های متناسب و رویدادها و در نتیجه، نقش‌پذیری مردم در فضا و عضویت آن‌ها در شبکه‌های اجتماعی و گروه‌هاست (موسوی، ۱۳۹۲: ۱۰). مهارت‌های ارتباطی به عنوان اساس رابطه اجتماعی، به معنای توانایی برقراری ارتباط کارآمد و مؤثر با دیگران است. مهارت ارتباطی شامل توانایی برقراری ارتباط دوستانه با دیگران، کسب اطلاعات بیشتر درباره دیگران، توانایی انتقال منظور و احساس خود به دیگران و به خوبی کنار آمدن با آن‌هاست که در سه ویژگی خلاصه می‌شود (خنیفر و پورحسینی، ۱۳۹۱: ۴۵) که عبارت‌اند از:

الف) مهارت‌های کلامی: زبان مرکب از دستور و لغت‌هاست و با استفاده از آن، اطلاعاتی بیان می‌شود که در ارتباط کلامی، برای بیان یک فکر، کلمه‌ها براساس دستور و قواعدی مرتب شده و بخش‌های مختلف یک گفتار دارای ترتیب مناسب می‌شود. سپس پیام به صورتی شفاهی یا کتبی منتقل می‌گردد.

ب) مهارت‌های شنیداری: فرایندی فعال که شامل توجه، درک، ارزیابی، به خاطر آوردن و پاسخگویی (واکنش) است، گوش دادن (شنود موقر) معنا می‌شود.

ج) مهارت بازخورد: بازخورد در فرایند ارتباطی در واقع برگشت حاصل پیام به فرستنده پیام است؛ به طوری که فرستنده از وضعیت پیام و نحوه دریافت و درک آن آگاه شود. فرایند ارتباط با وجود بازخورد کامل خواهد شد. در بازخورد اطلاعاتی، گیرنده پیام به صورت فرستنده‌ای درمی‌آید که پاسخ پیام را مطابق الگوی کلی ارتباطی برای فرستنده ارسال می‌کند (رحمانزاده و نجفی نیاسر، ۱۳۹۲: ۱۸۵).

آموزش مهارت‌های ارتباطی در روابط اجتماعی می‌تواند به عنوان موضوع اصلی یک بسته آموزشی در حوزه تربیت شهروندی به خوبی توسط معلمان در کلاس درس انجام گیرد. معلم قادر است در عرصه مدیریت کلاس و آموزشی که دارد، در ارتباط با تربیت شهروندی به ویژه در خصوص پذیرش دیدگاه‌های انسان‌گراانه اقدام نماید (گنانارجان و همکاران، ۲۰۲۲: ۱۹۲). در این راستا، انتظار می‌رود که معلمان علاوه بر آموزش شایستگی‌های رفتاری لازم به دانش‌آموزان در این حوزه با توجه به مفهوم، به پرورش شهروندانی مسئول اقدام نمایند.

در مجموع با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان گفت از چالش‌های مهم در نظام آموزشی ایران، تربیت شهروندی است؛ به طوری که از دغدغه‌های دوران حاضر مسئولان و برنامه‌ریزان تعلیم و تربیت، توجه ناکافی به مسائل آموزش شهروندی و فقدان نگرش و رویکرد مسئله‌محور برای تربیت شهروندی در آموزش و پرورش ایران است.

سؤالات تحقیق

- ۱- در تدوین بسته تربیت شهروندی در حوزه ارتباطات اجتماعی چه اهدافی باید مدنظر قرار گیرد؟
- ۲- بسته تربیت شهروندی در حوزه ارتباطات اجتماعی چه مؤلفه‌هایی دارد؟
- ۳- اهداف موردنظر در بسته تدوین شده چگونه باید آموزش داده شوند؟

پیشینه پژوهش

گیرز و همکاران در پژوهش خود (۲۰۱۳) بیان کردند در جوامع مدرن و معاصر، مدارس نقش بسیار مهمی در توسعه شهروندی در دانش‌آموزان دارند؛ چنانچه از میان ۲۸ برنامه آموزش شهروندی، تأکید بیشتر بر بعد سیاسی شهروندی نسبت به بعد اجتماعی آن بوده است. فضای دموکراتیک کلاسی بیشتر باعث توسعه شهروندی در دانش‌آموزان می‌شود و یک برنامه درسی رسمی تأثیر زیادی بر آموزش شهروندی دارد؛ از این رو، در بررسی تحقیقات پیشین، بسته‌های آموزشی متعددی جهت تربیت شهروندی در حوزه‌های مختلف مشاهده گردید. از جمله لوینگستون و ترد با توجه به اهمیت عصر دیجیتال، به تدوین بسته آموزش شهروند الکترونیک ویژه دانش‌آموزان می‌پردازند و به ایجاد شایستگی‌های سواد رسانه‌ای برای دانش‌آموزان در بسته خود به‌عنوان مهارت‌های اصلی شهروند الکترونیک اشاره دارند (لوینگستون و ترد، ۲۰۱۷: ۶۵۷). تهیه و تدوین بسته‌های آموزشی ویژه دانش‌آموزان در جهت حفظ محیط‌زیست و منابع طبیعی در مجموعه‌ای از مطالعات از جمله برنز (۲۰۱۲)، دانلپ و مارشال (۲۰۰۶) انجام گرفته است. همچنین، بسته‌های آموزشی در جهت پسماند و ترافیک و حمل‌ونقل نیز مورد تأکید قرار گرفته است (بارود، ۲۰۱۲: ۷۲).

جعفری و دهقان‌زاده در بررسی مؤلفه‌های آموزش شهروندی در ایران به تربیت شهروند متعهد به مشارکت مدنی و مسئولیت‌پذیری، تربیت شهروند متعهد به هویت جهانی، تربیت شهروند متعهد به صلح و سلامت، تربیت شهروند با صلاحیت جهانی، تربیت شهروند متعهد به محیط‌زیست، تربیت شهروند با توانایی علمی - عملی و تربیت شهروند اخلاق‌مدار تأکید دارند (جعفری و دهقان‌زاده، ۱۴۰۰: ۲۰۳). نظری مقدم معتقد است تعاملات و گفت‌وگو در اجتماع عامل اساسی کاهش خصومت‌ها و تعارضات مخاطره‌آمیز برای هویت ملی است که باید مورد پرورش و آموزش قرار گیرد (نظری مقدم، ۱۴۰۱: ۳۱). کیشانی فراهانی، فرمیهمی فراهانی و رهنما در شناسایی مؤلفه‌های تربیت شهروندی اسلامی - ایران به ارزش‌ها، نوع دوستی، شایسته‌سالاری، وطن دوستی، اعتدال و... اشاره نمودند (کیشانی فراهانی، فرمیهمی فراهانی و رهنما، ۱۳۹۲: ۵۱). ترکاری و ساداتی‌نژاد نیز در پژوهش خود، به بررسی شهروندی دین‌پایه در شکل‌گیری انسجام هویتی پرداختند (ترکاری و ساداتی‌نژاد، ۱۳۹۷: ۶۱). حسینی و همکاران در پژوهش خود نشان دادند جایگاه تربیت شهروند مجازی در برنامه‌های درسی دوره ابتدایی ایران تا حد زیادی مغفول مانده است (حسینی و همکاران، ۱۴۰۰:

۲۲۹). در حوزه تربیت شهروندی، اقداماتی همچون انجام تحقیق‌های گسترده، راه‌اندازی مؤسسه‌ها و انجمن‌های پژوهشی و علمی و آموزش‌های متناسب شهروندی در بیشتر کشورهای جهان در حال انجام است؛ اما متأسفانه در ایران توجهی به پژوهش و تحقیق و در عرصه عمل نشده است؛ از این رو، پرداختن به تربیت شهروندی به‌ویژه در حوزه ارتباطات اجتماعی و چگونگی آموزش آن در مدرسه تحت عنوان بسته آموزشی اهمیت بسزایی دارد که پژوهش حاضر به این امر پرداخته است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر در رویکرد کیفی، از نوع تحلیل محتوا براساس مصاحبه‌های انجام‌گرفته با معلمان جهت تدوین بسته‌ی آموزشی تربیت شهروندی در حوزه ارتباطات اجتماعی انجام گرفت. مشارکت‌کنندگان در پژوهش حاضر معلمان مقطع ابتدایی دوره‌ی دوم بودند که از جامعه آماری معلمان مقطع ابتدایی شهرستان شیراز در سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۲ انتخاب شدند. نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند بود و براساس استعلام نظر کارشناس آموزش و پرورش، تعداد ۱۶ نفر از معلمان باتجربه دوره‌ی دوم ابتدایی پایه‌های چهارم، پنجم و ششم ابتدایی که دارای بیش از پنج سال سابقه و مشغول به خدمت در پایه‌های مربوطه بودند و طبق نظر مدیران در حوزه‌ی روابط اجتماعی مطلوب ارزیابی شده بودند، انتخاب شدند. قابل‌ذکر است نمونه‌گیری و مصاحبه تا حد اشباع نظری انجام گرفت و معیار خروج از پژوهش عدم تمایل معلم به شرکت در مصاحبه بود. جمع‌آوری اطلاعات موردنیاز با روش مصاحبه عمیق و نیمه ساختاریافته و پروتکلی که از قبل تدوین شده بود انجام گرفت. در این راستا، ابتدا به‌صورت انفرادی، با هر کدام از معلمان شرکت‌کننده، مصاحبه با میانگین زمانی ۴۵ دقیقه صورت گرفت؛ متن مصاحبه با اطلاع مصاحبه‌شونده ضبط شد. سپس هر مصاحبه از حالت شفاهی به شکل نوشتاری تبدیل گردید و در آخر، متن هر مصاحبه به شیوه شبکه مضامین تحلیل محتوا شد (اتراید استرلینگ، ۲۰۰۱: ۳۸۵). تحلیل محتوای مصاحبه‌ها در چند مرحله صورت گرفت و تلاش شد متن مصاحبه‌ها بدون حذف کوچک‌ترین جزئیات و کاملاً دقیق، بررسی شود تا از متن آن‌ها نکات کلیدی استخراج گردد. برای این منظور در تحلیل شبکه مضامین، در ابتدا کدهای اولیه استخراج شد و از تحلیل کدها مضامین پایه حاصل شد. سپس مضامین پایه مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و براساس اصل تشابه و تفاوت دسته‌بندی شد و مضامین سازمان‌دهنده به دست آمد و همه مضامین سازمان‌دهنده نیز زیرمجموعه مضامین کلی‌تر به نام مضامین فراگیر قرار گرفت.

یافته‌ها

در بررسی سؤال اول پژوهش مبنی بر آنکه بسته آموزشی تربیت شهروندی در حوزه ارتباطی اجتماعی چه اهدافی باید داشته باشد؟ تحلیل‌های انجام‌شده حاکی از سه مضمون فراگیر در حوزه ارتباطات اجتماعی با عنوان مهارت‌های مربوط به سر، قلب و سلامت؛ هفت مضمون سازمان‌دهنده شامل خودآگاهی، همدلی، مهارت‌های بین‌فردی، مهارت‌های ارتباطی، مهارت‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری، مهارت‌های مقابله با هیجانات و جامعه‌پذیری و ۴۱ مضمون پایه بود که در جدول ۱ آمده است.

جدول ۱: مضامین سازمان‌دهنده و پایه مربوط به اهداف بسته‌ی آموزشی تربیت شهروندی

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
شناختن حقوق فردی و جمعی شناخت اصول اخلاقی و اخلاق‌مدار بودن عزت نفس قابل اعتماد بودن فرد و صداقت آزادگی	خودآگاهی	مهارت‌های حیطه سر
هوشمندی حل مسئله (مهارت در برابر حل مشکلات) تصمیم‌گیری صحیح و عمل آگاهانه	مهارت‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری	
آشنایی با قوانین شهروندی و رعایت آن انتقادپذیری یادگیری مهارت‌های اجتماعی به روز بودن اطلاعات اجتماعی فرد نظم و انضباط اجتماعی	جامعه‌پذیری	
ارتباطات اجتماعی سالم و روابط با دیگران مهارت سخن گفتن مهارت شنیدن فرهنگ و حقوق همسایگی و آپارتمان‌نشینی آموزش فرهنگ فضای مجازی رعایت بهداشت در روابط متقابل برقراری تعادل و رعایت حد اعتدال در امور رازداری حفظ هویت فردی و هویت جمعی تقویت روحیه پرسشگری ارزش‌گذاری به زمان تعهد و مسئولیت‌پذیری	مهارت‌های ارتباطی	مهارت‌های حیطه قلب

ادب و احترام به خود و دیگران حسادت نکردن مهربان بودن	همدلی	
مهارت‌های دوستی همکاری تقویت نقاط مثبت خود و دیگران آگاهی و پذیرش تفاوت‌ها صلح‌جویی اعتدال‌گرایی دین‌مداری	مهارت‌های بین‌فردی	
جرات‌مندی مهارت شاد زیستن کنترل خشم و عصبانیت	مهارت‌های مقابله با هیجانات	مهارت‌های حیطه سلامت

در تحلیل مصاحبه‌ها در جهت سؤال دوم پژوهش مبنی بر اینکه بسته آموزشی موردنظر چه مؤلفه‌هایی دارد؟ نتایج حاکی از سه مضمون فراگیر با عنوان دانش، مهارت و نگرش و چهار مضمون سازمان‌دهنده شامل مؤلفه‌های شناختی، عاطفی، نگرشی - انگیزشی و مهارتی و چهارده مضمون پایه بود که در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲: مضامین سازمان‌دهنده و پایه مؤلفه‌های بسته آموزشی تربیت شهروندی

مضامین پایه	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین فراگیر
شناخت حقوق خود و دیگران خودشناسی خداشناسی آگاهی‌های اجتماعی شناخت قوانین و مقررات شناخت رابطه‌ی اجتماعی خوب	مؤلفه‌های شناختی	دانش
علاقه به خود و دیگران علاقه به انجام قوانین و رعایت اصول شهروندی علاقه به جامعه و وطن دوستی علاقه به مسئولیت‌پذیری میل به ارتباطات اجتماعی ایجاد انگیزه و امید به زندگی در اجتماع	مؤلفه‌های عاطفی	نگرش
نگرش مثبت شهروندی	مؤلفه‌های نگرشی - انگیزشی	

تشویق و تنبیه		
ارتباط با دیگران مسئولیت پذیری وطن دوستی	مؤلفه های مهارتی	مهارت

در پاسخ به سؤال سوم پژوهش مبتنی بر اینکه بسته آموزشی موردنظر با چه شیوه‌ای باید آموزش داده شود؟ نتایج حاصل از تحلیل مصاحبه‌ها دو مضمون فراگیر با عنوان آموزش فعال و آموزش غیرفعال، پنج مضمون سازمان‌دهنده شامل روش‌های تدریس مبتنی بر تعامل، روش‌های تدریس مسئله‌محور، روش‌های آموزش انفرادی، روش‌های تدریس غیرمستقیم و روش‌های تدریس مبتنی بر انتقال مستقیم و ۲۵ مضمون پایه را نشان داد که در جدول ۳ آمده است. شایان ذکر است که این سؤال بیشتر از دو سؤال دیگر مربوط به جامعه هدف پژوهش یعنی دانش‌آموزان مقطع ابتدایی است.

جدول ۳: مضامین سازمان‌دهنده و مضامین پایه استخراج شده از مصاحبه با معلمان در خصوص روش‌های یاددهی - یادگیری تربیت شهروندی

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه
آموزش غیرفعال	روش‌های تدریس مبتنی بر انتقال مستقیم	روش تلفیقی تمام دروس روش نمایشی پخش فیلم انیمیشن تصویر و... روش صحنه‌سازی و شبیه‌سازی روش تهیه بروشور آموزشی برای دانش‌آموزان و خانواده‌ها روش سخنرانی روش یادسپاری
آموزش فعال	روش‌های تدریس مبتنی بر تعامل	بحث گروهی روش پرسش و پاسخ بارش فکری
	روش‌های تدریس مسئله‌محور	روش حل مسئله الگوی اکتشافی الگوی ساخت‌گرایی روش نظرسنجی برنامه فلسفی ویژه کودکان
	روش‌های آموزش انفرادی	کاربرگ همراه با عکس‌های جالب روش شعر و داستان، قصه شب و روش

ادامه دادن، استفاده از ضرب‌المثل‌ها و حکایت‌های سعدی داستان‌های آموزنده ساخت پاورپوینت توسط بچه‌ها نقاشی		
الگوپذیری از رفتار معلم آموزش به‌وسیله ارتباطات اجتماعی و تعاملات الگوی بدیعه‌پردازی روش گردش علمی	روش‌های تدریس غیرمستقیم	

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

با توجه به هدف پژوهش که تدوین بسته آموزشی تربیت شهروندی در حوزه ارتباطات اجتماعی برای دانش‌آموزان مقطع ابتدایی بود، سه سؤال اصلی در تدوین بسته شامل اهداف بسته، محتوا یا مؤلفه‌های بسته و روش‌های آموزش بسته مطرح گردید و نتایج آن مورد تحلیل قرار گرفت. در این بخش، یافته‌های به‌دست‌آمده از تحلیل مصاحبه‌ها در راستای سؤالات پژوهش آورده شده است و در انتها نیز مدل بسته آموزشی ارائه می‌شود. در بحث و بررسی سؤالات نکته قابل توجه آن است که شهروندی با مفاهیم متعددی از جمله حقوق شهروندی، جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری هم‌راستا است؛ چراکه هدف همه این مفاهیم تقویت و تحکیم بنیادهای ارزشی یک جامعه یا به‌عبارتی، هویت ملی است و با توجه به این هدف، در ادامه سؤالات پژوهش تبیین می‌گردند.

در بررسی سؤال اول پژوهش که بسته مذکور چه اهدافی می‌تواند داشته باشد؟ یافته‌ها براساس مدل 4H در حوزه ارتباطات اجتماعی ساختار بندی شد. مدل 4h برای اولین بار، توسط هندریکس در تبیین مهارت‌های زندگی مطرح شد (هندریکس، ۱۹۹۸: ۵). هدف اصلی این مدل توسعه شهروندی، رهبری، مسئولیت‌پذیری و مهارت‌های زندگی برای جوانان از طریق برنامه‌های آموزشی تجربی و رویکرد مثبت به رشد جوانان است. نام این روش یعنی همان 4h مربوط به دربرگرفتن چهار گروه اصلی قلب (heart)، سر (head)، دست (hand) و سلامتی (health) است. با توجه به مطالعات انجام‌شده در زمینه مدل 4H، این مدل از چهار حیطة اساسی سر، قلب، دست‌ها و سلامتی تشکیل شده است. حیطة سر به دو بخش تفکر و مدیریت تقسیم می‌شود که تفکر شامل یادگیری و یاد گرفتن، تصمیم‌گیری، حل مسئله، تفکر نقادانه و یادگیری خدمات و مدیریت شامل تعیین هدف، برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی، استفاده خردمندانانه از

منابع، ثبت رکوردها و انعطاف است. حیطة قلب به دو بخش همزادپنداری و مراقبت تقسیم می‌شود که همزادپنداری شامل ارتباط، همکاری، مهارت‌های اجتماعی، حل تعارضات، پذیرش تفاوت‌ها و مراقبت شامل توجه به دیگران، همدلی، سهیم شدن و پرورش ارتباط است. حیطة دست‌ها به دو بخش بخشیدن و کار کردن تقسیم می‌شود که بخشیدن شامل داوطلب شدن در خدمت به جامعه، رهبری، شهروندی مسئولانه و مشارکت در تلاش گروهی و کار کردن شامل مهارت‌های قابل‌عرضه، کارگروهی و خودانگیزی است. حیطة سلامت به دو بخش وجود داشتن و زندگی کردن تقسیم می‌شود که وجود داشتن شامل عزت‌نفس، خودمسئولیتی، شخصیت، مدیریت احساسات و انضباط فردی و زندگی کردن شامل انتخاب سبک زندگی سالم، مدیریت استرس، پیشگیری از بیماری‌ها و ایمنی فردی است. در پژوهش حاضر، در مصاحبه‌های تحلیل‌شده فقط سه مورد مهارت‌های قلب، مهارت‌های سر و مهارت‌های سلامت به دست آمد. شایان ذکر است اهداف ذکرشده مبنای بسیاری از یادگیری‌های کودکان در سن دبستان است که باید مورد توجه بیشتر قرار گیرد.

با توجه به یافته‌های به‌دست‌آمده در پژوهش حاضر، می‌توان گفت همان‌گونه که هر نوع ارتباط اجتماعی زمانی موفق است که سه عنصر گیرنده، فرستنده و متن پیام از وضوح کافی برخوردار باشد، به عبارتی، لازم است هر فرد به‌عنوان یک شهروند نمونه، آگاهی لازم را در مورد هر چهار حیطة مدل 4H و مهارت‌های اصلی زندگی داشته باشد و با مهارت کافی آن‌ها را در زمان و مکان مناسب به کار گیرد. مدرسه به‌عنوان بهترین محیط آموزش و تربیت دانش‌آموزان می‌تواند به تحقق این امر کمک شایانی کند (هندریکس، ۱۹۹۸: ۵).

به نظر می‌رسد در حوزه‌ی شهروندی، دانش‌آموز باید از مهارت‌های فردی از جمله خودآگاهی، مسئولیت‌پذیری و... برخوردار باشد؛ هم هدف خود را از ارتباط بشناسد و هم حقوق دیگران را که طرف دیگر ارتباطات هستند به‌خوبی بشناسد و براساس آن عمل کند؛ از این رو چهار حیطة به‌دست‌آمده با عنوان 4H با عناوین سر، قلب، دست و سلامتی بر اساس مدل هندریکس (۱۹۹۸) سه عنصر اصلی مهارت‌های ارتباطی در هر نوع ارتباط اجتماعی را نشان می‌دهد. مهارت‌های ارتباطی به‌عنوان توانایی برقراری ارتباط کارآمد و مؤثر با دیگران که منجر به بروز پاسخ می‌شود، معنی می‌شود (خنیفر و پورحسینی، ۱۳۹۱: ۴۵). این مهارت شامل سه مهارت اصلی کلامی، شنیداری و بازخورد است (رحمانزاده و نجفی نیاسر، ۱۳۹۲: ۱۸۵). مهارت‌هایی که معلم در رابطه با دانش‌آموزان خود

دارد از عوامل مؤثر در موفقیت و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان است. دانش‌آموزان به‌عنوان بخشی از جامعه، برای خود الگوهایی انتخاب می‌کنند که این الگوها می‌توانند با گفتار، کردار، رفتار و از طریق ارتباطات فردی و اجتماعی، تأثیر فراوانی در زندگی آنان داشته باشند. برخورداری از مهارت‌های ارتباطی یکی از عوامل مهم موفقیت فرد در زندگی اجتماعی و فردی است و چون اکثر افراد چندین سال از عمر خود را در مدرسه می‌گذرانند، بنابراین بخشی از جامعه‌پذیری آنان متأثر از مدرسه و به تبع آنان، تحت‌تأثیر رفتار و گفتار معلمان و به‌طورکلی، وابسته به مهارت‌های ارتباطی آن‌هاست (انصاری و ترکیان تبار، ۱۳۹۹: ۱۱۰). میزان احتمال و شایستگی موفقیت معلمان بر پایه برقراری ارتباط مناسب با دانش‌آموزان است. کیفیت رابطه معلم و دانش‌آموز بر یادگیری او مؤثر است (خین و آپوتاسامی، ۲۰۰۵: ۲۰۳). بهتر است معلمان از مجموعه‌ای از مهارت و دانش در تدریس خود استفاده کنند. دانش معلم درباره ایجاد ارتباط خوب او با دانش‌آموزان با توجه شخصیت و خصوصیات او موردنیاز است. مهارت‌های گوش دادن، توجه کردن، محترم شمردن، حل‌وفصل اختلاف‌ها، تشویق کردن و سخنرانی از مهم‌ترین مهارت‌های لازم برای معلمان در کلاس درس است.

در ارتباط با سؤال دوم پژوهش که بسته آموزشی شهروندی باید دارای چه مؤلفه‌ها یا محتوایی باشد؟ نتایج حاصل از تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد دیدگاه معلمان پیرامون سه مؤلفه اصلی دانش مهارت و نگرش و چهار مؤلفه سازمان‌دهنده شامل مؤلفه‌های شناختی، مؤلفه‌های عاطفی، مؤلفه‌های نگرشی و انگیزشی و مؤلفه‌های مهارتی خلاصه گردید. در مجموع، مضامین پایه مربوط به هر کدام از مضامین سازمان‌دهنده شامل شناخت حقوق خود و دیگران، خودشناسی، خداشناسی، ارتباط با دیگران، آگاهی‌های اجتماعی، شناخت قوانین و مقررات، علاقه به خود و دیگران، علاقه به انجام قوانین و رعایت اصول شهروندی، علاقه به جامعه و وطن‌دوستی، علاقه به مسئولیت‌پذیری، میل به ارتباطات اجتماعی، ایجاد انگیزه و امید به زندگی در اجتماع، نگرش مثبت شهروندی و تشویق و تنبیه است. دانش شهروندی مجموعه اطلاعاتی است که دانش‌آموز موظف است در رابطه با جامعه و قوانین و حقوق شهروندی به دست آورد و چگونگی رفتارهای یک شهروند نمونه را بشناسد. پرورش مهارت‌های شهروندی در یادگیرندگان نیازمند آموزش است و مهارت‌های شهروندی خودبه‌خود در دانش‌آموزان شکل نمی‌گیرد. آموزش مهارت‌های شهروندی در قالب برنامه درسی امکان‌پذیر است (عبدالملکی، ۱۳۹۸: ۳۸). مهارت شهروندی در واقع استفاده از دانش و علم شهروندی در زندگی اجتماعی و مهارت به

عملکرد رساندن تمامی چهارچوب‌های حوزه‌ی شهروندی در روابط اجتماعی است. نگرش شهروندی یا طرز تلقی آمادگی برای واکنش ویژه نسبت به یک فرد، شیء، فکر یا وضعیت است. مجموعه‌ای از عواطف، اعتقادات و نیت رفتاری نسبت به یک شخص، شیء یا واقعه، نگرش است. به عبارتی، نگرش شهروندی تمایل نسبتاً پایدار به شخصی، چیزی یا رویدادی در اجتماع است که در احساس و رفتار نمایان می‌شود (رضاییان، ۱۳۸۹: ۲۰۲). در تبیین نتایج حاصل، از آنجاکه شناخت به معنای هرگونه دانش افراد در زمینه ارتباطات اجتماعی است؛ بنابراین، یکی از مؤلفه‌هایی که در بسته‌ی آموزشی مدنظر از سوی معلمان مطرح گردید، ارائه دانش و آگاهی به دانش‌آموزان، آن هم مقطع ابتدایی، برای برقراری ارتباط با دیگران است که در این زمینه مؤلفه‌های اصلی که شناخته شده‌اند به دانش‌آموز کمک می‌کند. از آنجاکه اهمیت دانش زمانی مشخص می‌شود که به مرحله‌ی اجرا برسد، دانش‌آموزان با کمک این بسته مهارت‌های شهروندی را آموزش می‌بینند و در زندگی شخصی و ارتباطات اجتماعی از آن‌ها استفاده می‌کنند و این امر میسر نمی‌شود مگر زمانی که دانش‌آموزان نگرش مثبت کافی به اصول و قوانین شهروندی داشته باشند که در این بسته‌ی آموزشی، عناصر و مؤلفه‌های نگرشی و انگیزشی از سوی معلمان مطرح گردید که به دانش‌آموزان در ایجاد انگیزه علاقه و نگرش مثبت کمک می‌کند.

در ارتباط با سؤال سوم پژوهش که شناسایی روش‌های آموزشی بسته آموزش شهروندی بود، نتایج تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد دیدگاه معلمان نسبت به روش‌های تدریس بسته‌ی آموزشی تربیت شهروندی پیرامون دو مؤلفه‌ی اصلی آموزش فعال و غیرفعال و پنج مؤلفه‌ی سازمان‌دهنده شامل روش‌های تدریس مبتنی بر انتقال مستقیم، روش‌های تدریس مبتنی بر تعامل، روش‌های تدریس مسئله‌محور، روش‌های آموزش انفرادی و روش‌های تدریس غیرمستقیم خلاصه گردید. مضامین پایه حاصل از مصاحبه نیز به‌طور کلی شامل روش تلفیقی تمام دروس، الگوپذیری از رفتار معلم، روش حل مسئله، بازی و سرگرمی، بحث گروهی، آموزش به‌وسیله ارتباطات اجتماعی و تعاملات، روش نمایشی، پخش فیلم انیمیشن و غیره، روش صحنه‌سازی و شبیه‌سازی، روش تهیه بروشور آموزشی برای دانش‌آموزان و خانواده‌ها، روش گردش علمی، روش شعر و داستان قصه شب، روش ادامه دادن داستان‌های آموزنده و استفاده از ضرب‌المثل‌ها و حکایت‌های سعدی، کاربرد همراه با عکس‌های جالب، ساخت پاورپوینت توسط بچه‌ها، نقاشی، بارش فکری، الگوی اکتشافی، الگوی بدیعه‌پردازی، الگوی ساخت‌گرایی، روش نظرسنجی، روش سخنرانی، برنامه فلسفی ویژه کودکان و

روش یادسپاری است. در مقایسه نتایج حاصل شده، با توجه به اینکه پژوهش با این موضوع تاکنون در کشور ایران صورت نگرفته است، از پژوهش‌های مشابه استفاده شد. نتایج به دست آمده در هر یک از مضامین فراگیر، سازمان‌دهنده و پایه با نتایج تحقیقات عبدالملکی (۱۳۹۸) که روش بازی را به عنوان روش یاددهی یادگیری معرفی می‌کند و بلانچت کوهن و بدوکس (۲۰۱۴) همخوانی دارد. در تبیین داده‌های حاصل از پژوهش، از آنجاکه شهروندی قابل تربیت است و هدف آموزش اصول شهروندی به دانش‌آموزان مقطع ابتدایی در مدرسه است، یکی از عوامل مهم مورد تحقیق، بررسی انواع روش‌های تدریس پیشنهادی از سوی معلمان و یافتن بهترین روش‌های تدریس است که بتوان موضوع شهروندی را در کلاس درس و یا در فضای بیرون مدرسه به صورت رسمی یا غیررسمی آموزش داد و چنانچه معلمان اشاره داشتند، از هر نوع روش آموزشی می‌توان برای این موضوع استفاده کرد؛ اما روش‌های آموزش فعال که درگیری ذهنی و جسمی دانش‌آموزان بیشتر است ارجحیت دارد. به عبارتی، به نظر می‌رسد گرچه اهداف تربیت شهروندی و مؤلفه‌ها برای کلیه مقاطع تحصیلی قابلیت اجرا داشته باشند، لیکن روش‌های آموزشی انتخابی باید با ویژگی‌های سنی کودکان مقطع ابتدایی همخوانی بیشتری داشته باشد تا مؤثر باشد؛ از این رو، روش‌های فعال روش‌های کاربردی است. در نهایت، با توجه به نتایج به دست آمده از مصاحبه‌های انجام شده، بسته آموزش تربیت شهروندی در حوزه ارتباطات اجتماعی در دانش‌آموزان مقطع ابتدایی پیشنهاد گردید (نمودار ۱) و در این خصوص توصیه می‌شود:

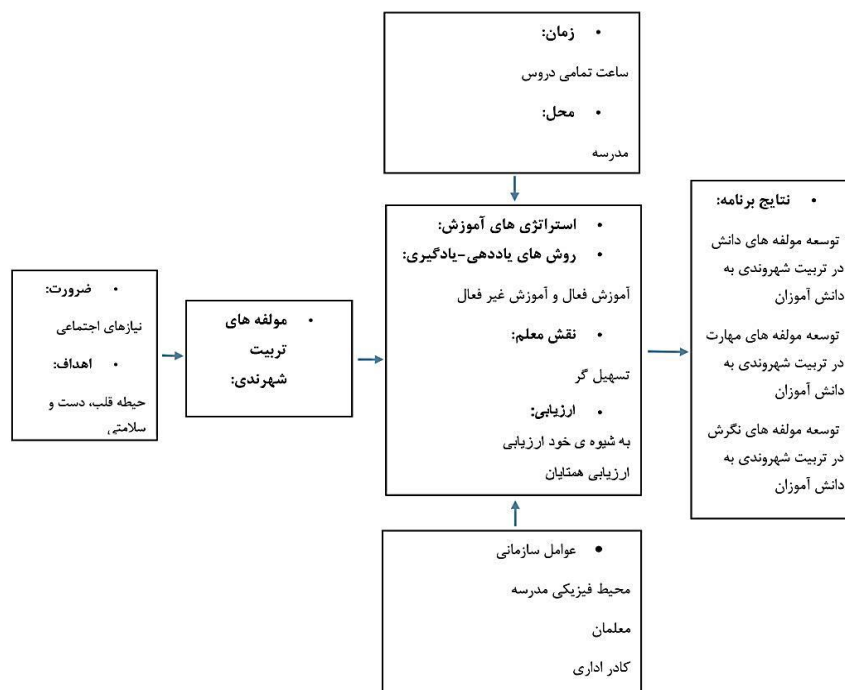
- با توجه به اهمیت ارتباط تربیت شهروندی و هویت ملی، باید پژوهش‌های آزمایشی و ترکیبی در خصوص جایگاه و ارتباط این دو سازه مهم اجتماعی و تعلیم و تربیتی انجام گیرد تا اثربخشی و توصیه‌های کاربردی مناسب در نظام تعلیم و تربیت استخراج گردد.

- توصیه می‌شود در زمینه اهداف تعریف شده براساس پژوهش حاضر در دوره‌های مختلف تحصیلی از پیش‌دستانی تا دانشگاه، مفاهیمی همچون همدلی، پذیرش تفاوت‌ها، حل تعارضات، همکاری، نقادی، حل مسئله، تصمیم‌گیری و... به صورت واحدهای مهارتی و آموزشی در برنامه درسی دانش‌آموزان به‌ویژه در طرح درس ملی در نظام آموزش و پرورش قرار گیرد.

- در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به عنوان سند ملی و هویتی نظام تعلیم و تربیت، توصیه می‌شود براساس محتوای به دست آمده در پژوهش حاضر به عنوان

مؤلفه‌های تربیت شهروندی حوزه ارتباطات اجتماعی، دانش، مهارت و نگرش شهروندی به‌طور ویژه در دروس پایه و دروس انسانی قرار گیرد و دارای دستورالعمل اجرایی براساس روش‌های تدریس آموزش فعال و غیرفعال گردد. - درنهایت، باتوجه به نتیجه به‌دست‌آمده از نقش روش‌های غیررسمی در تربیت شهروندی به‌ویژه در حوزه ارتباطات اجتماعی، ضرورت دارد درخصوص روش‌های تدریس بازننگری اساسی صورت گیرد و روش‌های رسمی و سخنرانی حافظه‌مدار به روش‌های مبتنی بر مهارت‌آموزی باتوجه به ویژگی‌های فراگیران تغییر یابد.

نمودار ۱: الگوی بسته آموزش تربیت شهروندی در حوزه ارتباطات اجتماعی به دانش‌آموزان دوره ابتدایی

منابع

- انصاری، رضا؛ ترکیان تبار، منصور (۱۳۹۹)؛ «مهارت‌های ارتباطی معلمان و تأثیر آن بر پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان»، سومین همایش ملی روان‌شناسی تعلیم و تربیت و سبک زندگی. قزوین: <https://civilica.com/doc/1020694>
- برزگر، رضوان؛ شهریاری، اصغر (۱۳۹۹)؛ «نقش مدارس در تربیت شهروند فعال»، مجله دستاوردهای نوین

- در *مطالعات علوم انسانی*، شماره ۲۴، صص ۱۱۷-۱۰۵.
- ترکرانی، افشین؛ ساداتی نژاد، سیدمهدی (۱۳۹۷)؛ «شهروندی دین‌پایه: الگوی انسجام هویتی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۱۹، شماره ۷۴، صص ۸۲-۶۱.
- جعفری، سکینه؛ دهقان‌زاده، سمانه (۱۴۰۰). «شناسایی مؤلفه‌های آموزش حقوق شهروندی در نظام آموزشی کشور از نظر صاحب‌نظران: یک پژوهش آمیخته»، *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، دوره ۱۴، شماره ۲، صص ۲۱۶-۲۰۳.
- حسینی، سید مهدی؛ کوروش فتحی؛ اجارگاه، کوروش؛ حقانی، محمود؛ عارفی، محبوب؛ رضایی‌زاده، مرتضی (۱۴۰۰)؛ «جایگاه تربیت شهروند مجازی در برنامه‌های درسی رسمی دوره ابتدایی نظام آموزشی ایران»، *مجله‌ی علوم تربیتی*، دوره ششم، سال ۲۸، صص ۲۵۲-۲۲۹.
- خنیفر، حسین؛ پورحسینی، مژده (۱۳۹۱)؛ «مهارت‌های زندگی»، تهران: انتشارات هاجر.
- ذهبیون، شهلا؛ یوسفی، علیرضا؛ یارمحمدیان، محمدحسین (۱۳۹۵)؛ «تحلیل محتوای کتاب‌های جامعه‌شناسی متوسطه با توجه به مفاهیم تربیت‌شهروندی»، *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، شماره ۲۳، سال ۱۳، صص ۱۴۷-۱۳۶.
- رحمانزاده، سید علی؛ نجفی نیاسر، طاهره (۱۳۹۲)؛ «مطالعه رابطه بین مهارت‌های ارتباطی اساتید دانشکده فنی دختران تهران ولی عصر با اثربخشی آموزشی»، *مطالعات رسانه‌ای*، شماره ۲۳، سال ۸، صص ۱۹۸-۱۸۵.
- رضاییان، علی (۱۳۸۹)؛ «مدیریت رفتار سازمانی»، تهران: انتشارات سمت.
- عباسیان، حسین؛ رضاویسی، مهدیه (۱۳۹۶)؛ «رفتار شهروندی فردی: میانجی میان خوش‌بینی تحصیلی معلم و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان»، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، شماره ۱۳۳، صص ۵۲-۳۵.
- عبدالملکی، صابر (۱۳۹۸)؛ «بازی هدایت‌شده»، *نشریه رشد آموزش پیش‌دبستانی*، شماره ۴۰، صص ۴۰-۳۸.
- فتحی، محمدرضا؛ سعادت‌مند، زهره (۱۳۹۴)؛ «تربیت شهروندی در دانش‌آموزان ابتدایی»، اولین کنفرانس علمی پژوهشی راهکارهای توسعه و ترویج آموزش علوم در ایران، گله‌دار.
- کمال‌پور، ناصر؛ هاشمی، سید ضیاء؛ نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۹۹)؛ «تبیین جامعه‌شناختی مواضع سیاسی تربیت دانش‌آموز به‌مثابه شهروند مطلوب در اسناد رسمی جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه نوآوری‌های پژوهشی*، شماره ۷۳، سال ۱۹، صص ۱۱۰-۸۹.
- کیشانی فراهانی، عزت‌اله؛ فرمهبینی فراهانی، محسن؛ رهنما، اکبر (۱۳۹۲)؛ «مؤلفه‌های اساسی تربیت شهروندی اسلامی - ایرانی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۱۴، شماره ۵۶، صص ۷۴-۵۱.
- موسوی، سید عرفان (۱۳۹۲)؛ «نقش تلفن همراه در تعاملات میان‌فردی و ارتباطات اجتماعی (مطالعه موردی شهروندان کرج)»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اردبیل.
- نقی‌زاده نفیسه، امید؛ جمشید (۱۳۹۶)؛ «بررسی جایگاه آموزش و پرورش در تربیت شهروندی»، کنفرانس بین‌المللی علوم اجتماعی، تربیتی، علوم انسانی و روان‌شناسی.
- نظری، علی‌اشرف (۱۳۸۸)؛ «بازخوانی مفاهیم و نظریه‌های شهروندی: فهم روندها و چشم‌اندازها»، *مجله رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، شماره ۲۰، صص ۴۰-۱۱.
- (۱۳۹۴)؛ شهروندی و هویت، تهران: تمدن ایرانی. چاپ اول.
- نظری مقدم، جواد (۱۴۰۱)؛ «مدارا و تساهل مذهبی ایرانیان در مواجهه با اقلیت‌های دینی به‌مثابه یکی از شاخص‌های هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، دوره ۲۳، شماره ۹۰، صص ۵۰-۳۱.
- Attride-Stirling, J. (2001); " Thematic networks: an analytic tool for qualitative research". *Qualitative Research*, Vol 3, No 1, PP 385-405. <https://doi.org/10.1177/146879410100100307>
- Bharvad, A. j. (2012); " Curriculum Evaluation", *International Research Journal*. Vol.12, No.1, PP 72-74.

- Blanchet-Cohen, N.; Bedeaux, C. (2014); "Towards a Rights-Based Approach to Youth Programs: Duty-Bearers' Perspectives", *Children and Youth Services Review*, Vol 38, PP 75–81.
- Burns, T. R. (2012); *Sustainable development: Sociological perspective*. Available at: <https://mahb.stanford.edu/wp-content/uploads/2013/01/Sustainable-Development-Sociological-Perspectives.pdf>.
- Dunlap, R. E.; Marshall, B. K. (2006); "Environmental sociology". In C. D. Bryant & D. L. Peck (Eds.), *21st century sociology: A reference handbook*, (Vol. 2 pp. 329-340). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Essen, ER. (2021); "Options for developing European strategies on citizenship education", *European Educational Research Journal*, University of Duisburg, Germany, Vol. 20, No 3, PP 329–347.
- Frønes, I. (2016); *The autonomous child: Theorizing socialization*. Springer International Publishing.
- Geboers, E. Geijsel, F. Admiraal, W. & Jorgensen, T. (2013) "Review of the Effects of Citizenship Education", *Educational Research Review*, Vol 9: 158–173.
- Gnanarajan, A.H; Kengatharan, K; Velnampy, T. (2022); "Teachers' organisational citizenship behaviour: do students' behaviour patterns and teachers' ideology on student control matter", *International Journal of Management in Education*, Vol.16 No.2, PP 192-210.
- Harshman J. (2018); "Developing global citizenship through critical media literacy in the social studies", *The Journal of Social Studies Research*, Vol 42, No 2, PP 107-117.
- Hendricks, P. (1998); *Developing Youth Curriculum Using the Targeting Life Skills Model*. <https://unesdoc.unesco.org/ark/>
- Kennedy, K. (2016); *Citizenship education and the modern state*. London: Routledge, London.
- Indelicato A, Martín JC. (2022); "Are Citizens Credentialist or Post-Nationalists? A Fuzzy-Eco Apostle Model Applied to National Identity". *Mathematics*, Vol 10, No 12, 197- 210. <https://doi.org/10.3390/math10121978>.
- Khine, M. S., & Atputhasamy, L. (2005); *Self-perceived and student's perceptions of teacher interaction in the classrooms*. A paper presented at the conference on Redesigning pedagogy: Research, policy, practice, Singapore.
- Livingstone, S., & Third, A. (2017); "Children and young people's rights in the digital age: An emerging agenda". *New Media & Society*, Vol 19, No 5, 657–670. <https://doi.org/10.1177/1461444816686318>.
- Sant, E., González-Valencia, G., Shaikh, Gh., Santisteban, A., Costa, M., Hanley, Ch., & Davies, I. (2022); Characterising citizenship education in terms of its emancipatory potential: reflections from Catalonia, Colombia, England, and Pakistan. *A Journal of Comparative and International Education*, PP 1-20.
- Sant, E., Davies, I. & Santisteban, A. (2016); "Citizenship and Identity: The Self-Image of Secondary School Students in England and Catalonia", *British Journal of Educational Studies*, Vol 64, No 2, 235-260, DOI: 10.1080/00071005.2015.1070789
- Su, F, Bullivant, A., & Holt, V, (2013); *Global Citizenship Education*, In Curtis, W, et al (eds) Education Studies An Issues Based Approach (3rd Edition), Exeter: Sage/Learning Matters.
- Wenger, E. (1998); *Communities of Practice: Learning, Meaning and Identity*, UK, Cambridge University Press.